

Gamlebyen historielag

Skriftserie nr 4

Tiggerordener i de norske byene i middelalderen

Inger-Johanne Ullern

Forord

Dette heftet om *Tiggerordener i de norske byene i middelalderen* bygger på foredrag som Inger-Johanne Ullern holdt for Gamlebyen historielag 24. september 2002. Det gir en god innføring i de religiøse institusjonene som satte sitt preg på blant annet middelalderens Oslo, det vil si Gamlebyen. Dagens Oslo Hospital, som ble opprettet rett etter Reformasjonen, kan spore noen av sine aner tilbake Fransikanerklosteret, en av de ordenene som omhandles i heftet.

Inger-Johanne Ullern er utdannet historiker fra Universitetet i Oslo i 1997, med en hovedoppgave om nettopp tiggerordenene i de norske middelalderbyene. Som hun selv antyder i innledningen, er hun representant for en bredere, mer kulturhistorisk og institusjonell tilnærming til klostrenes rolle i middelaldersamfunnet. Litteraturlisten bakerst i heftet oppgir referanser til mange av disse nyere arbeidene. Til daglig arbeider Inger-Johanne Ullern i administrasjonen ved Universitetet i Oslo. Hun har velvilligst gitt manuset til historielaget, noe vi setter stor pris på.

Helge Godø
Skriftserieredaktør

Tiggerordener i de norske byene i middelalderen¹

av

Inger-Johanne Ullern

Innledning: Nyere kunnskap om norske klostre

Norsk klosterhistorie i middelalderen har vært tema for flere hovedoppgaver i historie ved universitetene de siste årene. Det er skrevet om Nonneseter i Oslo, om klostervesenet i Nidaros bispedømme, om Munkeliv i Bergen, om augustinerne i Norge og om cistercienserne i Norge.²

Tidligere dreide mye av historisk forskning rundt de norske klostrene om kvantifisering av jordegodset deres. I de nyere hovedoppgavene i historie har vi imidlertid forsøkt å nærme oss klosterhistorien ut fra andre synsvinkler: Fokus er rettet mot hvordan klostrene fungerte som religiøse institusjoner, hvordan de samhandlet med samfunnet omkring. Eksempelvis, Nonneseter i Oslo er be-

---

¹ Foredraget bygger på min hovedoppgave i historie, *Tiggerordenene i de norske middelalderbyene* (upublisert manuskript, Universitetet i Oslo, Historisk institutt 1997). Jeg viser til den for kildehenvisninger og litteraturliste. En kortere versjon av litteraturlisten følger etter denne artikkelen.

² Se litteraturlisten bakerst i heftet.

handlet ut fra et kvinne-/kjønnshistorisk perspektiv. Veilederen for alle hovedoppgavene om klosterhistorie, professor Arnved Nedkvitne ved Universitetet i Oslo, har satt interessen for klosterhistorie i sammenheng med interessen for den nye kulturhistorien. Med disse forskjellige undersøkelsene er kanskje bildet av klostrenes betydning for det norske middelaldersamfunnet nyansert.

Bakgrunn - samfunn i endring

I denne artikkelen vil jeg trekke frem hva ved de såkalte tiggerordenene som skilte dem fra de andre ordenene her i landet. Fra klostervesenets begynnelse i Vesten var tilbaketrukkenheten fra verden et sentralt trekk. Benedict av Nursia, som kalles grunnleggeren av Vestens klosterliv, la vekt på at klostrene skulle ligge for seg selv ute i naturen. Bare der kunne deres beboere trekke seg tilbake fra den jordiske verden for å konsentrere seg om bønn og derved sikre seg og andre troende frelse etter døden. Å være sikret et godt liv etter døden var en av de viktigste sakene for menneskene i middelalderens Europa.

Et sentralt krav i Benedicts klosterregel var at munkene og nonnene ikke skulle forlate klosteret. Klosterfolket skulle i tillegg til denne atskillelsen fra verden utenfor, løsrive seg fra det jordiske ved å gi fra seg alt det han eller hun eide. Benedicts regel ga imidlertid klosteret som institusjon anledning til å ha eiendom, og klosterfolket skulle dele sin tid mellom bønn og arbeid på klostrets jord.

Klostre isolert ute i naturen der munk og nonne sang messe i et kirkekor opplyst av fakler som ga gjenskin i vakre gjenstander av

gull og sølv, er kanskje det mange forbinder med middelalderens klostre. Fra 11-1200-tallet var det imidlertid endringer å spore i det europeiske klostervesenet.

Klostrene som levde etter Benedicts regel gjenspeilte et samfunn der jordeiendom var den viktigste inntektskilden og et viktig maktmiddel. Det var et samfunn der kommunikasjon med det hinsidige måtte skje gjennom en egen stand - klosterfolket. Gjennom sitt rene liv var de de eneste som kunne be Gud om frelse for den syndige menneskeheten. Legfolket var analfabeter og ikke i stand til å forstå Skriften. Men på 1100-tallet vokste byer og handelsvesen frem i Europa. Kjøpmennene som drev handelen måtte kunne lese og skrive, og på samme måte som de tok ansvar i forretningene sine, ville de også ha ansvar for sin egen frelse. De krevde med andre ord at kirken skulle ta hensyn til dem som enkeltmennesker, ikke bare som en del av kollektivet menneskeheten.

Sjelesorg ble med dette enda viktigere for kirken. En konsekvens av dette var at de større kirkene i byene etablerte katedralskoler. Klostergeistlige ble trukket til disse lærestedene blant annet fordi det var de som tradisjonelt hadde den beste boklige utdannelsen. Augustinerordenen spilte fra 1100-tallet av en viktig rolle i utdannelsen av prester.

Ved siden av bispesetene i de største byene, var det i byene flere sognekirker som foresto sjelesorgoppgavene overfor byfolket. Der ble det preket, forvaltet sakramentene, lest messer og undervist den mest elementære kristne lære. I større europeiske storbyer opplevde man imidlertid på 1100- og utover på 1200-tallet at flere by-

borgere ikke var tilfreds med den sjelesorg sogneprestene sto for. Som jeg har vært inne på ovenfor, hadde dette kanskje sammenheng med borgernes yrke – de ville, som i arbeidet sitt, ta mer ansvar også for egen frelse.

I byene på denne tiden vokste det dessuten frem en mer verdslig orientert utdanning. Kirkens menn hadde inntil da vært de eneste med boklig utdanning. Kirken dominerte utdanningsinstitusjonene i Europa gjennom hele middelalderen, men på 11-1200-tallet ble det mer vanlig at også legmenn studerte, de studerte jus.

Det var bare en liten elite som fikk studere, men sammen med kjøpmennene, som måtte lære seg å lese, skrive og regne for handelen sin, ble det dannet mektige verdslige grupper i de europeiske byene som var misfornøyde med den måten sogneprestene ivaretok sjelesorgen på. Flere sogneprester hadde den minste mulige teologiske utdannelsen, de ble av den verdslige eliten følt underlegne, og før gregorianismen satte inn krefter mot en moralsk opprustning av prestene, var det flere prester som levde i ekteskap og hadde store inntekter fra jordegods. Til dette hører også et anstrengt forhold mellom kirke og kjøpmenn – for kirken var handel for profitt syndig.

Med byene vokste det frem en mer synlig fattigdom. Kontrasten til de rike geistlige, som etter Bibelens ord skulle leve fattige som Jesus, og de velstående borgerne kunne bli stor. I italienske og franske byer dannet det seg bevegelser av ikke-geistlige som ville leve et liv i absolutt fattigdom, som Jesus, for på den måten å føre et godt kristent liv.

Fremveksten av byer med en verdslig elite førte med andre ord til et endret syn på mennesket og dets religiøse behov. Disse samfunnsforandringene var i sin spede begynnelse rundt 1100, og fikk vesentlig betydning i de italienske og franske byene rundt 1200. Og det var i Italia og Frankrike at de to ordenene som er tema i denne artikkelen ble etablert: Fransiskanerne og Dominikanerne.

Frans av Assisi er kjent for mange. Han var en av middelalderkirkens mest kjente og populære helgener. Frans av Assisi var kjøpmannssønn, og vokste opp i et miljø preget av kjøpmannstandens mentalitet. Han forkastet imidlertid farens liv og virke til fordel for et liv i fullstendig fattigdom. Det var for ham den eneste måten å føre et oppriktig kristent liv på. Et slikt liv skulle oppfylle Markusevangeliets ord om Jesu og apostlenes liv: "Og han bød dem at de ikke skulle ta noe med på veien, uten bare en stav, ikke brød, ikke skreppe, ikke kobber i beltet, men ha sko på og ikke to kjortler."

Evangelienes fattigdomsideal hadde vært grunnstein i alt vestlig klostervesen. Et annet ord fra Markus lå til grunn for Benedicts regel: "... gå bort, selg alt det du har, og gi det til de fattige, så skal du få en skatt i himmelen; kom så og følg meg!" Men rundt år 1200 var de fleste klostrene blitt store jordegodseiere. Folk tvilte på om de - når de ikke lenger klarte å etterleve Bibelens ord - ville klare å ivareta den oppgave de var tillagt: å sørge for kristenhetens frelse. Det var mange som med Frans av Assisi ville leve i absolutt fattigdom og se seg selv som apostlenes rette etterfølgere.

En slik gruppe var de såkalte katarer. De virket først og fremst i Sør-Frankrike, og ville med sin forkynnelse etablere en alternativ kirke. Et liv i materiell fattigdom og askese sto sentralt i katarernes forkynnelse. Det var slik de mente apostlene hadde levd. Pavekirken dømte dem som kjettere, og sendte blant annet munkene fra cistercienserordenen ut for å forkynne mot og omvende katarer. Men cisterciensernes utsendinger kom ridende på hester i forseggjorte og rikt utsmykkede drakter. Det styrket ikke deres argumenter for at det var de og ikke katarer som var Kristi og apostlenes rette etterkommere.

Kirkens misjon i Languedoc gikk ganske sakte fremover da den spanske kanniken Dominicus av Guzman kom til området. Han så behovet for et større samsvar mellom liv og lære for pavekirkens menn. På samme måte som Frans av Assisi ga han seg til å gå til fots og forkynne. Men med sin bakgrunn som kannik mente han dessuten at pavekirkens menn hadde behov for *skolering* i sin argumentasjon mot katarer. For å overbevise og omvende katarer i de teologiske diskusjonene Dominicus førte med dem, var god logisk argumentasjon nødvendig. Lærestedene som sto for denne skoleringen lå rundt år 1200 i byene: Det var katedralskolene og de nye universitetene.

I Umberto Eco's *Rosens navn* stilles fransiskaneren William fra Baskerville opp mot dominikaneren Bernard Gui. Det var forskjeller mellom de to ordenene, mange av dem sprang ut av ordensstifternes ulike bakgrunn. Det var som jeg har vært inne på to strømninger av misnøye med den tradisjonelle kirken, en som gikk mot kirkens rikdom og en mot deres manglende evne til å

forestå sjelesorgen. Fransiskanerne var nok mest preget av idealet om at medlemmene skulle leve i absolutt fattigdom, mens dominikanerne la mer vekt på utdanning. Forskjellene trer imidlertid i bakgrunnen i forhold til likhetene mellom de to ordenene når vi ser dem i forhold til eldre klosterordener. Vi snakker derfor om fransiskanerne og dominikanerne med en felles betegnelse *tiggerordenene*.

Særtrekk ved tiggerordenene

Betegnelsen viser ett av to hovedtrekk som skilte fransiskanerne og dominikanerne fra de eldre ordenene. I motsetning til de tidligere klostrene, hvor hver enkelt medlem hadde gitt fra seg alt han eller hun eide, men klosteret som enhet kunne ha eiendom, skulle ikke tiggerordenene ha felles eiendom heller.

Inntektene til sitt livsopphold skulle de tjene gjennom det andre som skilte dem fra de eldre ordenene; tiggerordenenes viktigste oppgave var ikke å be tidebønner, atskilt fra omverdenen, slik at menneskeheten ble frelst. Tiggerbrødrene skulle tvert imot bygge husene sine midt i byene og gå ut og preke blant folk, og få folk inn i kirkene sine til å høre prekener og skrifte. Gjenytelsen for de almisser tiggerbrødrene fikk var å veilede byborgere til frelse. Tiggerordenenes kirker har derfor store skip. I de andre klosterkirkene var det koret, der munkene forrettet sine bønner, som var den viktigste delen av kirkebygget.

Byene var de eneste stedene med et vare- og pengeoverskudd til å underholde fransiskanerne og dominikanerne. Skolene trakk dessuten først dominikanerne og siden fransiskanerne til byene.

Vi kan altså se tiggerordenenes oppkomst som nært knyttet til, og forklart av, samfunnsendringer som fant sted i Frankrike og Italia. Likefullt etablerte ordenene seg så langt nord som Nidaros, og deres utbredelse kan ikke bare forklares med den katolske kirkeorganisasjonens makt. Ved å undersøke de to ordenenes virke i Norge, vil vi få et innblikk i hvordan det religiøse livet her i landet var i middelalderen, og hvordan både det og samfunnet for øvrig var i endring.

Tiggerordenene i Norge

Paven godkjente Frans' og Dominicus' nye ordener i henholdsvis 1209 og 1216. I løpet av perioden fra slutten av 1220-tallet og frem mot 1290 grunnla de to ordenene 8 ordenshus, eller konventer som de gjerne kalles, i Norge. Dominikanerne kom i denne perioden til Trondheim, Oslo og Bergen, mens fransiskanerne opprettet ordenshus i Bergen, Tønsberg, Konghelle, Oslo og Marstrand. Høyst sannsynlig grunnla ordenene ett ordenshus hver i senmiddelalderen, fransiskanerne i Trondheim og dominikanerne på Hamar.

Selv om jeg ikke vil understreke forskjellene mellom ordenene, er det på sin plass å peke på en viss forskjell i etableringsmønsteret. De lærde dominikanerne etablerte seg bare i bispebyer. Dominikanernes klostre lå rett ved domkirken og dens kannikegård. Vi ser det ennå i ruinparken her i Oslo. Det har vært tolket dit hen at ordenen var kalt til Norge med det for øyet at den skulle bistå kannikene ved domkirkene. Etterfølgerne til kjøpmannssønnen fra Assisi fant også frem til små, men livlige handelsbyer som

Konghelle og Marstrand i Båhuslen. I Bergen var dagens domkirke fransiskanernes prekenkirke i middelalderen. Den har det typiske store skipet vi finner i tiggerordenenes kirker med plass til mange tilhørere til prekenen. Både i Bergen og Oslo vet vi at fransiskanerne klosteranlegg ikke lå midt i sentrum, men ved de viktigste innfartsårene til byene. Brødrene kunne slik trekke reisende inn i kirken sin for å preke for dem. Det er imidlertid ingen kilder med belegg for at fransiskanerne som kom hit, var mer fattige eller mindre utdannet enn dominikanerne.

Dette var et mønster ordenene fulgte i sin etablering ellers i Europa også. Etableringene i de viktigste byene ga i alle fall tiggerbrødrene mulighet til å nå en rekke forskjellig mennesker - fra de geistlige ved domkirkene, via folk knyttet til de politiske sentrene, til bofaste og besøkende kjøpmenn og bønder i byer som i løpet av denne perioden vokste til steder med viktige sentrumsfunksjoner i det norske samfunnet.

Når jeg nå har lagt vekt på tiggerordenenes fremvekst i byer preget av en pengeøkonomi, må det sies for Norges del at de norske byene ikke var handelssentra som de europeiske. Bergen var den norske byen som hadde den største handelen, men blant annet de eldre klostrene var fortsatt viktige økonomiske aktører med sine store jordeiendommer.

Etableringen av tiggerordenkonventene i Norge falt likevel i tid sammen med at sentrumsfunksjonen i de norske byene generelt ble styrket. På 1200-tallet ble byene hvor de slo seg til geistlige og administrative sentra og viktige handelsbyer.

Tiggerbrødrenes tilværelse

Kan vi så få svar hvis vi spør hvordan tiggerbrødrene levde i Norge? Det er bare her i Oslo det er levninger i dagen etter klosteranlegget. Vi har noen få skriftlige kilder som gir oss et visst inntrykk av hvordan deres liv og virke var, og der hvor det norske kildematerialet ikke strekker til, er det av og til mulig å supplere med kunnskap fra andre land der man vet mer.

Et første spørsmål er antallet tiggerbrødre i klosteranleggene. Vi kan regne med at det nok var minst 12-13 tiggerbrødre i hvert ordenshus gjennom store deler av middelalderen. De som kildene omtaler som tiggerbrødre hadde geistlige vigsler, og det var de som prekte og hørte byfolkets skriftemål. I tillegg var det nok i hvert ordenshus legbrødre, som tok seg av det praktiske arbeidet. Disse kjenner vi ingen tall på.

Er det mulig å få vite hvem tiggerbrødrene var? Hvem det var som lot seg fascinere av Frans og Dominicus' idéer og gikk inn i et av konventene der et liv i fattigdom ventet ham? I 1338 gikk det rykter i Oslo om at en ridder ved navn Pål Eiriksson var blitt dominikaner. Det viste seg å bare være rykter, og vi kjenner heller ikke bakgrunnen for at de oppsto. Det finnes ingen kilder som sier hva motivasjonen for å bli fransiskaner eller dominikaner kan ha vært for de som kildene nevner som medlemmer av ordenene. Det vi imidlertid kan få et ganske godt inntrykk av, er hvor tiggerbrødrene i de norske konventene kom fra. Fordi de var utadrettede og reiste rundt for å studere, var det mange utlendinger å finne i alle konventene. Ut fra navnemateriale kan vi se at det jevnlig var

tyske, danske og svenske tiggerbrødre i konventene i Norge. Men det ser også ut til å ha vært en jevn rekruttering av nordmenn. Lederen, eller gardianen, for fransiskanerne i Oslo mellom 1336 og 1343 het Ivar, og var sikkert norsk. Det at han og flere nordmenn med ham gikk inn i en av tiggerordenene, er det interessant fordi det viser at ordenenes budskap vant frem her i landet også. Tiggerordenene var ikke en organisasjon påtvunget av kirkens sentrale hold. Brødrene må også ha nådd ut med budskapet sitt til både nordmenn og utlendinger i de norske byene.

I ti norske middelalderbyer var det altså ett eller to tiggerordenkonventer, med 12-13 brødre i hvert. Brødrene var både utlendinger og nordmenn, de studerte og de holdt prekener og hørte skriftemål i kirkene sine. Men hva levde de av? Kan vi komme bak betegnelsen *tiggerbror*? Gikk de rundt i byen og ba om penger eller mat?

Hva levde tiggerbrødrene av?

Brødrenes religiøse oppgaver ga dem inntekter. Når folk gikk for å høre en preken, la de gjerne igjen en almisse. En som skriftet for en tiggerbror kunne bli pålagt å betale en almisse til skriftefarens kirke som bot. Selv om slike inntekter ikke var nok til å underholde hele konventet, ser de ut til å ha vært viktige. De norske tiggerordenkonventene hadde nesten ikke jordeiendom, som var den viktigste inntektskilden i det norske middelaldersamfunnet. Noen av tiggerordenkonventene eide en gård eller to. Det betyr at de ikke fulgte ordensreglenes strenge krav om at konventene ikke skulle ha eiendom. Men at tiggerordenenes jordeiendommer var så få betyr også at de skilte seg fra de andre norske klostrene ved at

leieinntekter fra jordeiendom og gårder *ikke* var tiggerbrødrenes viktigste inntektskilde. De norske tiggerordenkonventene var ikke rike jordegodseiere.

I det norske middelaldersamfunnet var ikke pengeøkonomien så utviklet at tiggerbrødrenes inntekter bare kom i rede penger. En stor del av inntektene var varer som de kunne gjøre seg nytte av til hverdags - mel, fisk, voks til lysene i kirken, malt og tjære. Vi kjenner flere av disse gavene som testamentariske gaver til ordenene. Testamenter var i middelalderen et viktig middel for folk til å sikre seg et godt liv etter døden, og middelaldertestamentene tilgodeser derfor alltid kirkelige institusjoner. I 1430 fikk tiggerordenkonventene i Oslo en ku hver seg etter Gro Torgeirsdatter. Adelsmannen Bjarne Audunsson ga i 1320 5 mark penger til fransiskanerne i Tønsberg for at de skulle lese tre Davidssalmer for sjelen hans. Vi ser av dette at selv om tiggerbrødrene først og fremst drev sitt virke gjennom preken og skriftemål, utelukket det ikke at de leste bønner for folks frelse på samme måte som andre klosterfolk.

I Bergen var det i senmiddelalderen en stor koloni av tyske kjøpmenn, hanseatene. Mange av dem testamenterte gaver til kirkene i Bergen, og tiggerordenene var de kirkelige institusjonene som fikk mest gaver. Testamentene fra hanseatene er det største bevarte testamentematerialet for tiggerordenene i Norge. Det viser imidlertid at heller ikke inntekter fra testamenter var nok til å underholde et tiggerordenkonvent. Tiggerordenene hadde også andre inntekter.

Magnus Lagabøter valgte gravsted i fransiskanerkirken i Bergen. I middelalderen ble det regnet som gunstig å la seg begrave i en klosterkirke eller på en klosterkirkegård, for å sikre sjelen sin et godt liv etter døden. Man var nærmere det hellige. Men slike ekstraordinære gravsteder måtte betales for. Det var flere enn kong Magnus som ville gravlegges hos tiggerbrødrene, og hos dem, som i andre kirker, var det først og fremst folk fra de høyere samfunnslag som betalte for slike gravsteder.

De norske tiggerordenkonventene fikk kort sagt inntekter til sitt livsopphold fra mange områder, der inntekter fra religiøse tjenester må ha vært viktige. En slik inntekt som var ganske særegen for tiggerordenene, hadde en spesiell tilknytning til de religiøse oppgavene som skilte tiggerordenene fra de eldre klosterordenene. Tiggerbrødrene skulle ifølge ordensreglene sine ikke bare virke i byene, men også gå ut på landsbygdene for å preke og høre skriftemål. I 1528 var fransiskaneren Peder fra Trondheim på Sunnmøre, og han lagret 36 oster og noen reveskinn hos sognepresten i bygda Ørskog. Vi må tenke oss at han hadde fått disse varene etter å ha prekt eller hørt skriftemål i sognet.

Forkynnelse og skriftemål

Da er vi tilbake til det som var fransiskanerne og dominikanernes sentrale oppgaver: å preke og å høre skriftemål. Det er ting som tyder på at tiggerordenene ved utøvingen av disse oppgavene representerte noe nytt i Norge. Gjennom tiggerbrødrenes preken- og skriftemålsvirksomhet kan vi øyne et samfunn og en religiøsitet i endring.

For at tiggerbrødrene skulle utføre preken- og skrifteoppgavene på best mulig måte, var god skolering nødvendig. Hvert tiggerordenshus skulle ha en skole der brødrene fikk opplæring i hvordan å holde prekener og høre skriftemål. Noen av brødrene reiste utenlands for å studere. Fordi kildene sier lite om arbeidet ved skolene her i landet, må vi slutte fra europeiske forhold for å få kunnskap om hvordan det kan ha vært her. Tiggerbrødrene dro fra land til land for studiene sine, så mye av det som foregikk ute i Europa ble nok brakt hit.

Begge ordenene hadde egne skoler i kjente universitetsbyer hvorfra de dyktigste ble magistere i teologi ved universitetene. I hvert konvent ble så brødrene undervist av lektorer som skulle ha studert ved en av ordenens skoler i utlandet. På begynnelsen av 1300-tallet var det to lektorer hos dominikanerne i Bergen, og det har blitt tolket som et tegn på at det var et godt intellektuelt miljø der. Hos fransiskanerne i Bergen kunne en treffe kong Magnus Lagabøter som hørte på forelesninger i teologi.

Formålet med undervisningen var å gjøre tiggerbrødrene til gode forkynnere og skriftefedre. Gjennom sitt virke skulle de veilede byfoket til et godt kristent liv og hjelpe dem til frelse i det hinsidige. Kanskje var det slik at tiggerbrødrenes prekener ikke bare representerte noe nytt i forhold til eldre klosterordener, men også i forhold til de norske sogneprestenes prekener. Det er bevart en samling prekener fra en dominikaner i Bergen, Jon Halldorsson. Han hadde blant annet vært student ved dominikanernes skole i Bologna. Prekentekestene hans kan sammenlignes med prekensamlingen *Gammelnorsk homiliebok* fra tiden før 1200. Tekstene i

homilieboken er allegoriserende utlegninger av bibeltekster eller moralprekener der ulydige trues med helvetesstraffer. Det er ingen tvil om at det er prestene som er ekspertene her, og de skremmer folk til lydighet mot kirkens normer. I én preken ble denne skjebnen manet frem for de av tilhørerne som trodde på trollkjerringer: "Alt dette er djevelens verk, og det er med dette de fleste lar seg narre fra Kristus og til helvete. Derfor skal vi vokte oss for alt dette (...). Så trenger da alle mennesker å ta seg i var for disse syndene, så Gud ikke stenger himmelen for sjelene deres på dommens dag."

I tiggerbrødrenes prekener finner en ikke den skremmende trusselen som i homilien. Tiggerbrødrene inkluderte gjerne en eller flere korte fortellinger i prekenene sine. Fortellingene var både underholdende og hadde et moralsk poeng. Fortellingene kaltes *eksempler*, og slik fungerte de: de viste de troende hvordan å føre et godt kristent liv. Det abstrakte i kirkens autoriteter og bibelstedene ble konkretisert og gjort tilgjengelig for legfolk. Dermed var tiggerbrødrenes prekener i større grad et middel til å veilede folk som ville ta ansvar for egen frelse enn de eldre moralprekenene. Prekentekestene som er bevart etter dominikaneren Jon Halldorsson er slike eksempler. I disse tekstene øyner man en vilje til å gjøre tilhørerne oppmerksom på hvordan de selv kunne leve et godt kristent liv og slik være med på å sikre sin frelse. Tekstene er også ganske morsomme, hverdagslige og jordnære.

Det var nok ikke gjort i en håndvending å innføre de nye prekenformene. Det sies om fortellingene til Jon Halldorsson at "noen menn la ham til last" at fortellingene var for verdslige. Men det fortelles også at de som kritiserte ham siden forsto at fortellingene

hadde "et ønske om å gagne nesten." Dette må vi forstå som at fortellingene hadde som mål å få tilhørerne til å leve et liv i samsvar med kristne normer, selv om de hadde en ramme folk kunne kjenne seg igjen i.

Også en av Jon Halldorssons tekster handler om trolldom. En ødsel tysk ridder i pengeknipe blir overtalt av en fremmed kvinne til å gifte seg med henne for å komme ut av sine økonomiske bekymringer. Ekteskapet ble vellykket, kvinnen holdt sitt løfte om pengene, og de fikk to sønner og to døtre. Hun var godt likt, men man undret seg over en ting ved henne. Hun gikk alltid fra messen før hostien ble løftet. Ridderens bror, en diakon, ville undersøke dette. Han besøkte henne og inviterte henne til messe i sitt rom. Tre ganger i løpet av messen gjorde kvinnen seg klar til å gå, men diakonen overtalte henne til å bli, og holdt henne til slutt tilbake. Idet hostien ble hevet, forsvant kvinnen og døtrene opp gjennom skorsteinen, og siden ble hun aldri mer sett. Ridderen og de to sønnene fortsatte et godt kristent liv. Her manes tilhørerne, kanskje spesielt de kvinnelige, til å holde seg unna trolldom. Uansett trolldommens kraft, vil messen være sterkere enn den.

Moralen i denne prekenen er den samme som i den eldre prekeneteksten - at tro på trolldom ikke er forenlig med kristen tro. Men moralen formidles i en helt annen ordlyd. Jon Halldorsson truet ikke med helvetesstraffer for de av tilhørerne som trodde på trolldom. Den verdslige rammen rundt fortellingen, mangelen på trusler direkte rettet mot tilhørerne, og at trolldom ikke eksplisitt erklæres som en alvorlig synd, viser at dominikaneren nok regnet med at tilhørerne han prekte til hadde gjort kirkens normer til sine

egne. Tilhørerne kunne selv utlede moralen av fortellingen, samtidig som de kunne smile litt av den, og fortellingen var til hjelp i deres egen innsats for å leve et kristent liv. Å ta helt ansvar for sin egen frelse kunne de imidlertid ikke sies å bli oppfordret til med denne fortellingen: Nattverden var avgjørende for at kvinnen ble avslørt, eller for å skille hvem som var gode kristne og ikke, og det var prestene som sto for nattverden.

Gjennomgangstemaer i de andre pretekstene som er bevart etter Jon Halldorsson er på samme måte at legfolk kunne leve et godt kristent liv bare de ble veiledet i å gjøre det rette. Dette var i samsvar med de krav borgerne i de europeiske byene stilte til kirken. Det virker sannsynlig at tiggerbrødrene i Norge med sine prekener i en ny form var aktive pådrivere i formidlingen av pavekirkens holdning til folks religiøsitet på 1200-tallet.

Til sjelesorgarbeidet hørte også skriftemålet. Innføringen av privat skriftemål foregikk uavhengig av tiggerordenene, men man regner med at ordenene var aktive medspillere i utbredelsen av det. Skriftemålets private karakter medførte at det ikke satte mange spor i kildene. I Norge kjenner vi til at tiggerbrødre var skriftefedre gjennom kilder som forteller om strid mellom prestene ved domkirkene og tiggerbrødrene. Konfliktene gjaldt tiggerbrødrenes rett til å høre skriftemål. En, sett fra tiggerbrødrenes side, slik suksess på dette området, må ha en forklaring i at tiggerbrødrene var godt forberedt på å høre folks skriftemål, og at den teologi de formidlet som skriftefedre stemte overens med de skriftendes religiøsitet.

Konfliktene mellom tiggerordenene og sekulærgeistligheten³ ser ut til å ha blusset opp når kanniker og sogneprester så sine økonomiske interesser truet – preken og skriftemål var inntektskilder for kirkene. Men det er også tegn som tyder på at dominikanerne og fransiskanerne var støttespillere for sekulærgeistligheten i innføringen av nye prekenformer og det mer personlige skriftemålet i Norge. En av årsakene til at tiggerordenene formidlet nye teologiske strømninger fra kontinentet til Norge var et svært godt utbygget skolesystem.

Svartedauden

Jeg har i denne artikkelen holdt meg til høymiddelalderen og hva tiggerordenene førte med av nytt i det norske middelaldersamfunnet. Ut fra det kildematerialet som er bevart, ser det ut til at det var før pesten (1348) at ordenene spilte en viktig rolle for å formidle kirkens holdning til en endret religiøsitet.

Som hele den norske kirkeorganisasjonen ble de utadvendte tiggerbrødrene hardt rammet av pesten. I 1373 solgte oslodominikanernes prior Holmstein en forgylt kalk til prostens i Mariakirken for å skaffe penger til reparasjon av klosterbygningene som truet med å falle sammen. Samtidig klaget han over at konventet nesten ikke hadde mat. Men som jeg nevnte i begynnelsen av artikkelen, grunnla ordenene to ordenshus her i senmiddelalderen, og de andre åtte besto nesten helt frem til reformasjonen. Det kan være at tiggerordenenes uavhengighet av jordegodsinntekter gjorde at de

---

³ Sekulærgeistlighet betegner alle geistlige som ikke levde etter en regel, i hovedsak prester ved sognekirkene og katedralene, i motsetning til regulærgeistlighet som brukes om presteviede munk og tiggerbrødre.

unngikk den økonomiske krisen som andre kirker og klostre møtte da jordegodsinntektene deres sank dramatisk som følge av pesten. Men i tillegg til denne økonomiske forklaringen, kan vi nok også regne med at det fortsatt var behov for tiggerbrødrene og deres innsats i det religiøse liv i senmiddelalderen. I Bergen viser testamentene etter hanseatene en sterk tilknytning mellom tiggerordenene og kjøpmennene.

Internasjonalisering

Gjennom hele middelalderen sto tiggerordenene i Norge for en internasjonalisering av den norske kirken. I høymiddelalderen formidlet de nye og spennende impulser fra det europeiske kirkeliv, mens i senmiddelalderen var medlemmene i stor grad utenlandske, og sørget for kommunikasjon med viktige grupper av utlendinger i de norske byene. Vi kan nok konkludere med at det var i den første perioden at tiggerordenenes innsats som formidlere av ny teologi var viktigst. Gjennom sitt virke som forkynnere og skriftefedre knyttet de det norske samfunnet nærmere den europeiske kristenheten. Og folk i og rundt de norske byene var mottagelige for tiggerbrødrenes budskap - gjennom gaver og betaling for religiøse tjenester ga de tiggerbrødrene livsgrunnlag her i 300 år.

Litteratur

Nye hovedoppgaver om klosterhistorie:

Inntjore, Hilde, *Nonneseter : et middelalderkloster i Oslo*,
(Universitetet i Oslo, Historisk institutt 1998)

Syrstad, Kari Birgitta, *Klostervesenet i Nidaros bispedømme :
belyst ved klostrene i Nidarholm, Elgeseter, Munkeby,
Tautra, Bakke og* (Universitetet i Oslo, Historisk institutt
1999)

Thorbjørnsen, Cecilie, *Munkeliv : det kongelige klosteret*
(Universitetet i Oslo, Historisk institutt 2000)

Nenseter, Olav, *Å lære andre gjennom ord og eksempel.
Augustinerklostrene på Vestlandes religiøse funksjoner*
(Universitetet i Oslo, Historisk institutt 2002)

Henriksen, Dag Sverre, *Bene vixit qui bene latuit. Cisterciensernes
tilbaketrunkethet i middelalderens Norge* (Universitetet i
Oslo, Historisk institutt 2002)

Øvrig litteratur - et utvalg

d'Avray, D.L., *The preaching of the friars* (Oxford 1985)

Blom, Grethe Authén, *St. Olavs by. Trondheim bys historie*, bd. I
(Trondheim 1956)

Brooke, Christopher, *The monastic world 1000-1300* (London
1974)

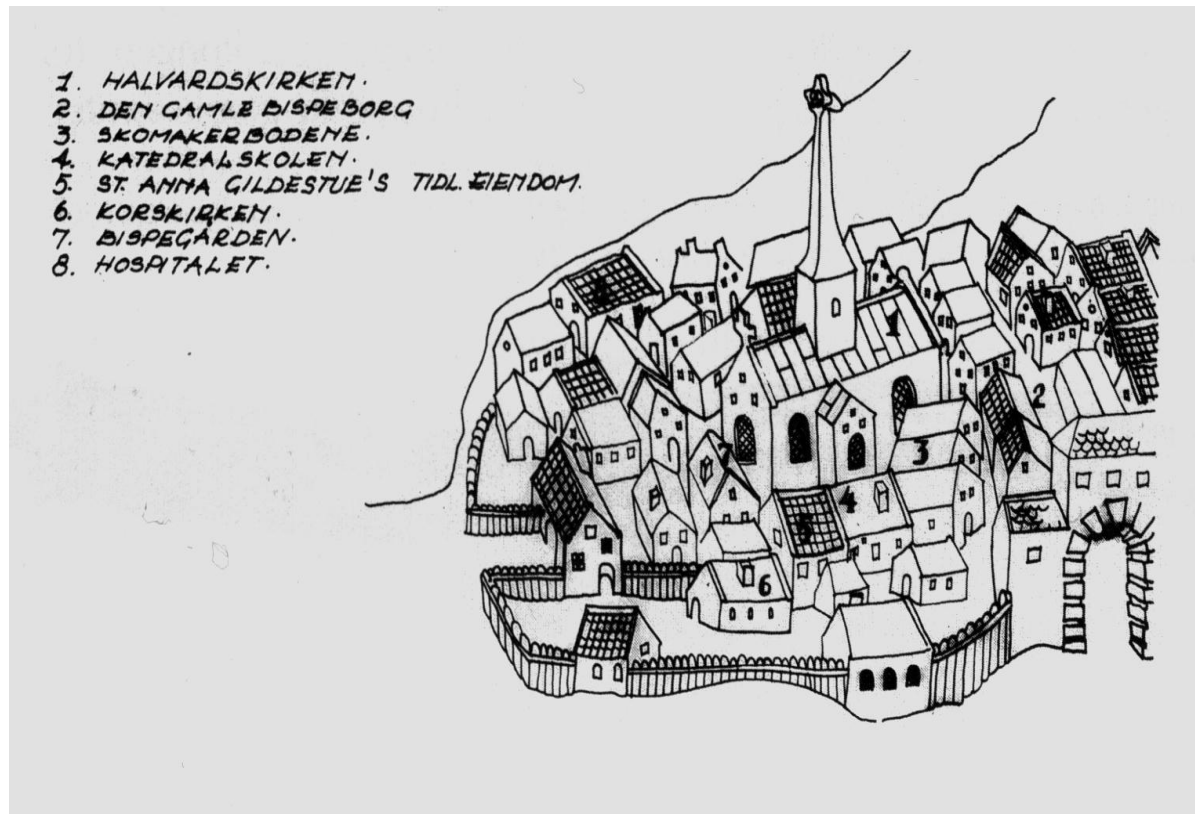
Ekroll, Øystein, "Norske fransiskanarkonvent", i J.E.G. Eriksson
og K. Schei (red.), *Seminaret "Kloster og by" 11.-13.
november 1992 - omkring Olavsklosteret, premonstratenser-
ordenen og klostervesenet i middelalderen*, s. 135-153
(Tønsberg 1993)

- Fischer, Gerhard, "Minoriternes hus i Oslo", i I. Semmingsen, G. Fischer, A. Berg, *Oslo Hospitals historie*, s. 137-149 (Oslo 1939)
- Gunnes, Erik, "Innledning" i E. Gunnes (utg.), *Gammelnorsk homiliebok* (Oslo 1971)
- Gunnes, Erik, "Frans' disipler i Norge gjennom 300 år" i *Frans av Assisis skrifter* (Oslo 1982)
- Gunnes, Erik, "Fra Benedikt til Birgitta" og "Klosterlivet i Norge. Tilblivelse - økonomi - avvikling" i *Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Årbok 1987*, s. 33-48, 49-84 (Oslo 1987)
- Gunnes, Erik, "Ordener og klostre i norsk samfunnsliv" i *Collegium Medievale*, vol. 8 1995/2, s. 131-145 (Oslo 1995)
- Helle, Knut, *Kongssete og kjøpstad: Fra opphavet til 1536. Bergen bys historie*, bd. I (Bergen 1982)
- Helle, Knut, "De norske klostrenes kulturelle rolle", i J.E.G. Eriksson og K. Schei (red.), *Seminaret "Kloster og by" 11.-13. november 1992 - omkring Olavsklosteret, premonstratenserordenen og klostervesenet i middelalderen*, s. 112-122 (Tønsberg 1993)
- Hommedal, Alf Tore, *Olavsklosteret i Oslo. Bygningshistorikk, med dateringsforsøk av klosteranlegg og eldre bygningsdelar*, Magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen 1986
- Hommedal, Alf Tore, "Olavsklosteret i Oslo. Eit dominikanaranlegg frå høgmedlomalderen" i *Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Årbok 1987*, s. 129-154 (Oslo 1987)
- Hommedal, Alf Tore, "Olavsklosteret i Oslo og dei andre norske dominikanaranlegga i mellomalderen. Opprettinga av konventa og utforminga av ordenshusa", i J.E.G. Eriksson og K. Schei (red.), *Seminaret "Kloster og by" 11.-13. november 1992 - omkring Olavsklosteret, premonstratenserordenen og klostervesenet i middelalderen*, s. 154-173 (Tønsberg 1993)

- Lange, Christian C.A., *De norske Klostres Historie* (Christiania 1856)
- Lawrence, Clifford Hugh, *Medieval Monasticism* (London 1984)
- Lawrence, Clifford Hugh, *The Friars. The impact of the early mendicant movement on Western society* (London 1994)
- Le Goff, Jacques, *Intellectuals in the Middle Ages* (Oxford/Cambridge 1993)
- Nedkvitne, Arnved og Per Norseng, *Byen under Eikaberg: Fra byens oppkomst til 1536. Oslo bys historie*, bd. I (Oslo 1991)
- Pettersen, Gunnar I., *De økonomiske sidene ved proventinstitusjonen i Norge ca. 1280-1500*, hovedoppgave i historie Universitetet i Oslo 1989
- Thorkelsen, Ingelin, *Sakrament og samfunn. En retts- og mentalitetshistorisk undersøkelse av sakramentenenes stilling i Norge 1000-1350*, hovedoppgave i historie Universitetet i Oslo 1996

Gamlebyen – et historisk skattkammer

I dag er Gamlebyen kanskje mest kjent for sin middelalderby – for ruinene. Noen av disse forteller om en svunnen storhetstid, som nådde sitt høydepunkt under kong Håkon Magnus V, da Oslo ble rikshovedstad. Håkon Magnus ble kronet i Hallvardskirken i 1299 og giftet seg samme år med dronning Eufemia av Rügen. Tegningen over, av tidligere byantikvar Kjeld Magnussen, er basert på et relieff på Frederik II's sarkofag i Roskilde domkirke. Det er det tidligste, bevarte bilde av Oslo, slik byen kan ha sett ut på midten av 1500-tallet.

Gamlebyen historielag har som formål å verne om, og ta vare på, Gamlebyens kulturminner og 1000 år med byhistorie. Historielaget ble stiftet 23. oktober 1996.

Gamlebyen historielag ser det som viktig å skape interesse for, og spre kunnskap til bydelens innbyggere om den lokale historien.

Alle som støtter vårt formål, og vil arbeide for våre målsetninger er velkommen til å bli medlem i **Gamlebyen historielag**.

Gamlebyen historielags skriftserie - utgivelser

Redaktør: Helge Godø

1. *Lov og rett i MA – Rettssystem og rettsaker fra Oslo ca 1300*, av Tine Berg Floater
2. *Barndom i Oslo Ladegård*, av Jo Tenfjord
3. *Barndomsminner*, av John E. Abelson
4. *Tiggerordener i de norske byene i middelalderen*, av Inger-Johanne Ullern
5. *Forstaden under Ekebergåsen*, av Lars Thue
6. *Oslos oppkomst*, av Petter B Molaug
7. *Rikshovedstaden Oslo*, av Hege Roaldset
8. *Småglimt, dikt og bruddstykker fra Gamlebyens historie*, diverse bidragsytere
9. *Småhusbebyggelsen fra 1860-årene i Ekebergskråningen – beskrivelse og registrering*, av Tove Larsen og Helge Godø

© Gamlebyen historielag – 2003

Gamlebyen historielags skriftserie

ISSN: 1503-5751